

Tina Bilban

Inštitut za kvantno optiko in kvantno informacijo, Dunaj

KO JE AVTOR HKRATI ZNANSTVENIK, LITERAT IN PEDAGOG – POUČNE KNJIGE ZA OTROKE IN MLADINO

Poučne knjige za otroke in mladino predstavljajo pomemben in hkrati specifičen del otroške in mladinske literature. Ne gre le za seštevke strokovnega znanja, literarnih spretnosti in zmožnosti dialoga z mladim bralci, temveč za njihov kompleksen preplet, ki s seboj prinese specifične poudarke.

Educational books for children's and youth represent an important and at the same time specific part of the children's and youth literature. They are not only the sum of professional knowledge, writing skills and of the ability to address the young public, but are complex intertwinement of the three. For these books to achieve the goals of providing information and engaging in critical thought, it is vital that the vocabulary used is correct and clear and explanations of the presented phenomena are complex but understandable and accompanied by corresponding visual arrangements. The books should be focused, comprehensive and aesthetic at the same time. This manifold character of the educational children's and youth literature on the one hand demands manifold qualification of the writers and on the other hand ensures manifold enjoyment of the readers. However, it demands complex literary analysis as well. Literary analysis should therefore consider educational books as an integrated part of children's and youth literature, but at the same time bear in mind its specifics. Although demanding, this complex analysis is extremely important, as it can offer the basis for professional as well as everyday consumer's evaluation, much needed in the present accelerated production of children's and youth literature.

1 Uvod

Poučne knjige za otroke in mladino se v izrazito specializirani sodobni kulturi gibljejo na mejah različnih področij in se kot take hkrati izogibajo po eni strani natančnejšemu pretresu in (literarni) kritiki, po drugi strani pa delno tudi izraziti množični »hitri« produkciji (tudi število poučnih knjig v zadnjih letih narašča, a že nekaj let konstantno zavzemajo manj kot četrtno vse literarne produkcije za otroke, nasprotno so na primer med leti 1994 in 1998, ko je bila produkcija knjig bistveno manjša, poučne knjige zavzemale več kot četrtno, leta 1994 celo več

kot tretjino celotne produkcije), ki se je v zadnjem času razmahnila na področju otroškega in mladinskega leposlovja.¹

Poučne knjige zahtevajo tako strokovno poznavanje obravnavanega področja kot občutek in spretnost za njihovo ubesedenje, oblikovanje in približanje otrokom. Nenazadnje več kot polovica poučnih knjig prihaja s področja naravoslovja in tehnike in s tem pravzaprav nastaja na stiku »dveh kultur« (Snow 1960). V zadnjih desetletjih se namreč pogosto govori o ostri zarezi v moderni družbi, predvsem v akademskoizobraževalnem svetu: o delitvi na humanistiko (prepleteno z umetnostjo in družboslovjem) in znanost (speto s tehniko). Med to dvojnost različnih pristopov pa so razpeti tudi strokovni analitiki in kritiki, saj se izvorno ukvarjajo bodisi z (otroško) literaturo bodisi s svojimi specializiranimi strokovnimi področji, le redko pa z obema.

A prestopanje meja ne prinaša le širjenja obzorja in novih izzivov, temveč hkrati zagotavlja tudi prepotrebno kvaliteto, za kar je potrebno prepoznati bistvene specifičnosti poučne literature, v dialogu s kritiko otroške beletristike vzpostaviti kritični aparat in ponuditi širši, z ostalimi področji povezujoč, analitični pogled – nenazadnje gre za ciklični proces, ki s kompleksno dopolnitvijo kritičnega pogleda in vzpostavitvijo distance zagotavlja tudi dopolnjen in bolj razdelan odnos do otroške beletristike. Temu prepričanju sledi tudi sledeča razprava, ki prinaša analizo poučne otroške in mladinske literature, izdane v slovenskem literarnem prostoru v letih 2009 in 2010, pri čemer izhaja tudi iz mojega dela v komisiji *Priročnika za branje kakovostnih mladinskih knjig*, v okviru katerega so bili v dialogu z ostalimi člani oblikovani nekateri kriteriji vrednotenja poučne literature ter prepoznani nekateri specifični problemi. Posamezna dela bodo izpostavljena na podlagi specifičnih smeri in problemov poučne literature, ki jih določata bodisi časovno-prostorska umestitev ali pa žanr.

2 V boju s sodobno tehnologijo (ali pa ob njenem boku)

Boj med knjigo in sodobnimi tehnologijami je stalnica razprav o položaju otroške literature. Tudi tu je položaj poučne literature specifičen. Sodobna tehnologija je nedvomno konkretnije segla na področje, ki je nekoč pripadalo poučni literaturi, kot pa na področje beletristike (slednji je bolj kot teme najverjetneje »odžrla« velik del prostega časa). Enciklopedično znanje je v neverjetnem obsegu dosegljivo na medmrežju, enako je s slikovnim gradivom, po drugi strani kamera mnogokrat bolje povzame dogajanje v naravnem ali laboratorijskem okolju kot pa slika. A konkurenca sodobnih tehnologij je v tem pogledu predvsem dobra konkurenca, saj od poučnih knjig zahteva določeno nadgradnjo. »Male enciklopedije« v knjižni formi potrebujejo elemente, ki jih medmrežje ne more ponuditi (oz. jih lahko ponudi le že izurjenemu iskalcu/bralcu, navadno izučnemu prav na podlagi dobrih knjig). Med njimi sta nedvomno enotna in kompleksna ideja in dober zasutek: dobra

¹ V letu 2009 je izšlo 1044 knjig za otroke in mladino, v letu 2007 759, v letu 2004 499, v letu 1999 412 (Lavrenčič Vrabec & Mlakar 2010). Trend izdaje knjig torej narašča, posebej sunkovito v zadnjem času, ko vsako leto praviloma izzide več deset knjig več kot leto poprej. V zadnjih petih letih se je tako številka izdanih knjig, kot vidimo, več kot podvojila.

knjiga naj bi bralcu naslovno temo osvetlila z vseh bistvenih kotov, v smiselnem zaporedju, brez nepotrebnih zastranitev in tako preseгла bolj ali manj naključno in nezaokroženo »padanje« informacij na ključno besedo. Nepotrebna so dela, kakršno je na primer *Planet zemlja* (2010), ki hitro – z veliko brez posebnega koncepta razporejenega slikovnega materiala in z malo smiselnih podatkov – predstavi nekaj brez smiselne kriterija odbranih življenjskih okolij.

Naslednji in najverjetneje glavni element dobre poučne knjige je razumljiva, temeljita in starostni stopnji primerna razlaga; zbiranje bolj ali manj relevantnih podatkov za mlade vedoželjneže v dobi tehnike ne predstavlja večjih težav, mnogo težje pa je najti pravilno, relevantno in razumljivo razlago. Na žalost se avtorji poučnih knjig pogosto ustavijo pri bolj ali manj smiselnem in kompleksnem nizanju podatkov, kar pa mlade bralce prej kot k raziskovanju in želji po znanju privaja na površno beganje med podatki. Manko razlag, ki bi smiselno nadgradile atraktivno nizanje podatkov, npr. Brysonovo *Čisto kratko zgodovino skoraj vsega*, loči od najboljših knjig: avtor predstavi zanimiv izbor znanstvenih področij, vključi glavne podatke in jih dopolni z zabavnimi in z estetske plati domišljenimi ilustracijami, »zmanjka« pa mu prostora za razlago, ki je v okviru navduševanja otrok za znanost in poučevanja o njej gotovo najpomembnejša. Odličen primer tovrstnega odkrivanja zakladnice znanja pa je na primer v letu 2009 izdana knjiga *101 poskus z vodo*, ki preko preprostih in razumljivih poizkusov potrpežljivemu bralcu postopoma razgrne čudoviti svet kemije, fizike in biologije – razumljivo razloženi in z ilustracijami smiselno podprti poizkusi tako ne ostanejo »sami sebi namen«, ampak v slogu »žive« aktivne znanosti sestavljajo kompleksno mrežo znanja, povezanega z eno izmed najpomembnejših molekul. Izmed enciklopedičnih zbirk v tem pogledu izstopa leta 2010 izdana zbirka *Pustolovec (Dinozavri, Plenilci, Egipt, Vitezi in gradovi, Vesolje)*, ki že (pre)večkrat zajete popularne teme obdela temeljito in razumljivo, predvsem pa s potrebnimi razlagami: od tega, zakaj so se ohranile kosti dinozavrov, do razlage stabilnega življenjskega okolja o plenilcih.

Ob prvih dveh bi bilo smiselno izpostaviti vsaj še en element dobre poučne knjige, in sicer izbrano in estetsko urejeno gradivo. Slednje je danes mnogo lažje dostopno kot nekoč, s tem pa so ustrezno višji tudi kriteriji kvalitete, številna povprečna dela izgubijo vso privlačnost lahkodostopnih kakovostnih fotografij v neprimernem izboru in oblikovanju. Kot primer slabega oblikovanja bi tako zopet lahko izpostavila knjigo *Planet zemlja* ali pa v letu 2010 izdano knjigo *Glasba za otroke*; v obeh je slikovno gradivo »nametano« po prepolnih straneh, nedomišljena in prekomerna uporaba pisanih dodatkov (na primer pisano obrobljena okenca brez smiselne vsebine) pa bralca zgolj zmede in odbija. Kot primer dobrega (čeprav populističnega) oblikovanja bi izpostavila zbirko *Pustolovec*; jasne, smiselno izbrane in postavljene slike hkrati zadostijo estetskimi in izobraževalnim ciljem: smiselno se povezujejo s tekstom, povezujejo prikaze zgodovinskih artefaktov in avtorskih slik, ilustracije so hkrati privlačne in točne. V množici poučnih knjig s fotografijami in računalniškimi slikami dodatno prepričajo tudi inovativne avtorske ilustracije, seveda, kadar gre hkrati za točne, natančne in dobro oblikovane prikaze – v tem okviru bi kot posrečeno prepletanje dobre ilustracije in poučne knjige izpostavila knjigi *Kako?: Larousse za otroke* in *Zelišča male čarovnice*. Prva prav z avtorskimi in inovativnimi ilustracijami ter dobrim oblikovanjem preseže raven povprečne enciklopedije, medtem ko *Zelišča male čarovnice* predstavljajo

celovito domišljen in inovativen projekt slovenskih avtoric: 34 zdravilnih rastlin je predstavljenih v pravljичnem okolju čarovnice Lenčke, besedilo Polonce Kovač dopolnjujejo nagrajene (IBBY Honour list 2000) ilustracije Ančke Gošnik Godec, ki jih odlikujejo privlačnost, avtorski pečat in potrebna natančnost (vse rastline so izrisane izjemno natančno, pogosto celo bolj, kot bi jih bilo mogoče ponazoriti s fotografijo).

3 V objemu jezika

Z vplivom sodobne tehnologije se sooča tudi delno specifični, a hkrati v literarnem prostoru splošno prisotni problem ustreznega prevoda. Poleg slogovne ustreznosti, katere manjše pomanjkljivosti je sicer v okviru poučne literature morda lažje prezreti kot v beletristiki, je prisoten tudi problem točnega prenosa strokovnih izrazov. Na žalost nestrokovno in površno prevajanje poleg številnih lektorskih napak pogosto prinaša napačne izraze in šibke prevode ali pa ostaja pri anglizmih. Tako na primer v letu 2009 izdana knjiga *Gozd podnevi, gozd ponoči* prinaša številne anglizme za živali, za katere imamo slovenske izraze, ali pa imena prevaja povsem narobe. Največ anglizmov se pojavlja v literaturi s področja tehnike in specifičnih športov (npr. jadranje), pri čemer se postavlja vprašanje, ali jih prevajalci res uporabljajo le v primerih, ko zanje (še) ni ustreznih slovenskih besed.

Problematičen pa je lahko tudi prenos posameznih knjig, ki snov podajajo iz določenih, naši kulturni tradiciji neustreznih zornih kotov. Tako npr. v letu 2010 izdana knjiga *Evolucija (kako smo nastali mi in vsa živa bitja)* sicer točno in razumljivo razloži proces evolucije, vendar skozi specifično perspektivo stanja v Združenih državah Amerike, kjer se evolucija sooča z »alternativo« teorije inteligentnega načrta (Intelligent Design theory), ki ne izhaja iz kakršnih koli znanstvenih predpostavk, temveč iz specifičnega, kulturno pogojenega in izrazito dogmatičnega dojemanja ideologije (katoliška Cerkev v evropskem prostoru na primer sprejema evolucijo kot možnost sobivanja s konceptom krščanskega Boga), torej iz vidika znanosti ne more predstavljati alternative. Za slovensko populacijo otrok, ki se že zgodaj v šoli sreča z evolucijo, kompleksno družbeno-politično stanje v Združenih državah Amerike pa jim je zagotovo manj poznano, so določeni poudarki v knjigi tako mnogo manj razumljivi kot evolucija sama.

4 Poučne knjige v številkah in razmerjih

O stanju poučnih knjig za otroke in mladino na slovenskem trgu so zgovorne tudi številke. Preprosta statistika, nastala na podlagi lanskega dela komisije *Priročnika za branje kakovostnih mladinskih knjig 2010* (v nadaljevanju *Priročnik 2010*), ki je pregledala celotno produkcijo knjig za otroke in mladino iz leta 2009, potrdi in podkrepi večino zgoraj izpostavljenih opažanj.

Število poučnih naslovov narašča linearno glede na naraščanje celotne produkcije, tako se tudi delež poučnih knjig v zadnjih letih bistveno ne spreminja: v letu 2009 je bilo poučnih knjig 21 %, leto poprej 22 %, v prejšnjih štirih letih med 17 in 19 % (Lavrenčič Vrabec & Mlakar 2010). Zanimivo je, da ob upoštevanju zgolj

v *Priročniku* 2010 vrednotenih knjig za leto 2009 ta delež pade na 18,5 %² in to predvsem na podlagi pol-učbenikov, neformalnih učbenikov, didaktičnih priredb in delovnih zvezkov; če se iz celotne produkcije otroških knjig izloči knjige, ki so izrazito učbeniško naravnane, je delež poučnih knjig le še 17,5 %.

Kvaliteta leposlovnih in poučnih knjig je, če kot merilo vzamemo ocene komisije *Priročnika* 2010, presenetljivo sorodna. Delež knjig s posamezno oceno (od 1 do 5) se pri leposlovnih in poučnih knjigah za več kot odstotek in pol razlikuje samo pri najvišji oceni (z oceno 5 je bilo ocenjenih 5,4 % leposlovnih in 3 % poučnih knjig), pri čemer bi tudi to razliko lahko delno pripisali kakovosti »izjemnim« perspektivam branja, vključenim v skupino leposlovja, kakršni sta strip (41,7 % del ocenjenih z oceno 5) ali poezija (kjer je ta delež 28,6 %) in dejstvu, da so presežki z najvišjo oceno pravzaprav izjeme, ki jih je kot take najteže smiselno ujeti v statistiko. Tako je bilo z najnižjo oceno ocenjenih 11,9 % poučnih knjig (leposlovnih 11,2 %), z oceno 2 42,5 % (leposlovnih 41,3 %), s 3 27,6 % poučnih (leposlovnih 26,7 %) in z oceno 4 14,9 % poučnih knjig (leposlovnih 15,4 %) (Lavrenčič Vrabec & Mlakar 2010).

V splošnem tudi ni večjih razlik na posameznih področjih podajanja znanja. Če se na podlagi ocen *Priročnika* 2010 izračuna povprečno oceno knjig s posameznih področij, je povprečna ocena knjig s področja naravoslovja 2,6, s področja humanistike 2,2, s področja družboslovja 2,7, umetnosti 2,4, povprečna ocena splošnih knjig o vedah in znanjih je 2,4, praktičnih priročnikov (igre, vzgoja, bonton, gospodinjstvo) pa 2,5. Najnižje je tako padla humanistika, ker sem v to skupino vključila tudi psihologijo z množico priročnikov, ocenjenih z najnižjo oceno (brez psihologije je povprečna ocena knjig s področja humanistike 2,8). Na vseh področjih tako najdemo množico povprečnih knjig, nekaj podpovprečnih in še mnogo manj zelo dobrih. Še največja razlika se pokaže, če knjige razdelimo na praktične poučne knjige v smislu priročnikov in poučne knjige kot baze (abstraktnejšega) znanja – povprečna ocena priročnikov je tako 2, nepriločnikov pa 2,8. Med priročniki ni nobene zlate hruške (najvišje ocenjene knjige v *Priročniku* 2010), najdemo pa nekaj zanimivih sarkastičnih obdelav »klasičnih« priročniških tem, ki so si prislužile oceno 4 (*Knjiga za fante: kako boš v vsem najboljši; Knjiga za punce: kako boš v vsem najboljša; Knjiga o ljubezni; Knjiga o smrti*). Ker je slovenski trg, tudi po lestvicah najbolj prodajanih knjig, že tradicionalno nagnjen h kupovanju priročnikov (največkrat se ta vzgib razlaga z dejstvom, da jih je praktično imeti pri roki, medtem ko se lahko po abstraktnejše znanje kadarkoli odpravimo v knjižnico), je tako verjetno na trg lažje spraviti večjo količino tovrstne neakovostne literature, hkrati pa se avtorji v pisanje pogosto »upajo« spustiti s še manj predznanja in poznavanja področja, saj »zadostujejo« praktične izkušnje. Morda lahko prav konstruktivna knjižna kritika tak trend vsaj delno zaobrne.

² V *Priročniku* 2010 niso bile vrednotene javnosti težko dostopne izdaje, pol-učbeniki, neformalni učbeniki, didaktične priredbe in zvezki, pobarvanke, ponatise, mlajši od 4 let, in ponatise, ki so starejši, a so bili ocenjeni z 1 ali 2, ter potrošne izdaje.

5 Ljubezen do modrosti

Čeprav je prepoznanje pomanjkljivosti in neprimernosti predvsem v okviru otroške in mladinske literature nedvomno bistven del literarne kritike (ne v smislu apriorne prepovedi branja določenih knjig, temveč v smislu tehtne strokovne ocene, ki v poplavi knjig lahko služi kot kašipot k bralskemu užitku), pa je v družbi širšega pregleda splošne problematike natančnejšo analizo smiselno nameniti predvsem najboljšim knjigam ter na njihovi podlagi opozoriti na dobre prijeme in smiselne rešitve, ki jih pogrešamo pri manj izdelanih in prepričljivih delih. Tako v nadaljevanju izpostavljam nekatere bistvene prednosti izbranih poučnih del, izdanih v slovenskem literarnem prostoru v letih 2009, 2010.³

Miro Cerar, Izar Lunaček: *Kako sem otrokom razložil demokracijo*

Knjiga zapolnjuje dolgoletni manko tako v slovenskem kot širšem literarnem prostoru. Za razliko od pretežno enciklopedične naravnosti poučnih knjig, ki ostajajo na površju in nizajo informacije, prinaša sistematično in poglobljeno razlago ter hkrati pogumno stopa na abstraktnije področje, ki sicer prepleta vsakdanjik mladih bralcev, a ga le-ti najpogosteje prepoznavajo kot nerazumljivo, suhoparno gmoto, ki jo, ne da bi jo pravzaprav zares razumeli, spremljajo njihovi starši. Cerarju in Lunačku tako uspe v kombinaciji jasnih razlag in domišljenih, ostro komično priostrenih stripov prerezati meglo neoprejemljive tematike. Na podlagi naslovnega pojma so razprti najpomembnejši elementi politične filozofije, zgodovine sodobne družbene ureditve in slovenske državne ureditve. Posamezna podpoglavja sestavljajo abstraktne, a razumljive in ne pretirano poenostavljene razlage, sledijo pa jim primeri iz vsakdanjega življenja in dodatne pojasnitve. Poglavja se zaključujejo s slovarčki pogosto sicer znanih, a zgolj približno razumljenih pojmov, kakršna sta npr. demokracija in narod. Vzporedno Lunačkovi stripi obravnavane teme razpirajo manj eksaktno, a bolj neposredno, pogosto izrazito aktualno, predvsem pa komično. (Lavrenčič Vrabec & Mlakar 2010)

Zaf Zapha, Laura Guery: *Dalaka*

Knjiga skupaj z zgoščenko mladim bralcem in poslušalcem predstavlja glasbo zahodne Afrike. Pesmi so v kratki pisani knjižici predstavljene v originalu in slovenskem prevodu (na zgoščenki je v slovenščino preveden samo uvodni dialog med dečki, ki se pogovarjajo o zahodni Afriki), hkrati pa sta na kratko predstavljena tudi glasbeni in širši družbeno-kulturni kontekst njihovega nastanka. Knjiga presega pokroviteljski kolonialistični pridih, ki ga izjemno pogosto srečujemo pri evropskih mladinskih knjigah o sodobni Afriki, na primer v knjigi *Popotni dnevnik Roxane Vernet - Senegal*, izdani v istem letu pri isti založbi. Teksti so kratki, a predvsem pri opisu specifičnih afriških inštrumentov dovolj natančni. Kratki opisi družbenega konteksta, v katerem so nastale pesmi, predvsem pa slovenski prevodi, ki so sicer dobesedni in melodičnost puščajo ob strani, pa omogočajo otroku neposreden stik z afriško kulturo. Zaradi preprostosti in točnosti ter predvsem kvalitetne izpeljave ideje je delo primerno tako za otroke (v vlogi drugačne slikanice z zgoščenko) kot za mladino (knjiga je lahko podlaga za nadaljnji dialog o manj poznani tematiki).

³ Izbor je reprezentativen in poskuša zajeti različne uspešne in kvalitetne prijeme, nekatera sicer kakovostna dela so tako iz izbora izpuščena.

Pascal Hedeline: *Moje zanimivo telo + Velika knjiga o živalskih mladičkih*

Interaktivni knjigi bralce z razumljivimi, a točnimi razlagami, temelječimi na posrečenih interaktivnih ilustracijah, postopoma seznanjata s fenomeni in procesi, s katerimi se srečujemo vsak dan. V prvi knjigi (prvič izdana 2007, ponatisnjena 2009 in 2010) se pred otroki razpre svet njihovega lastnega telesa. Posamezni deli ali lastnosti telesa so predstavljeni na podlagi otroških teles in vsakodnevnih situacij iz otrokovega življenja, kar naredi besedilo lažje razumljivo, otrok pa pridobljeno znanje lažje vgrajujejo v svoj vsakdanjik. Knjiga tako ne ponuja le baze znanja in omogoča zabave ob premikanju sličic (obe knjigi sta interaktivni, ob potegih se slike premikajo in spreminjajo – hrana se prebavi, delfinček zadih, ponekod pa lahko sodelujejo tudi druga čutila), temveč je lahko tudi pomembno izhodišče za prvo samoanalizo, ki preprečuje nepotrebno tabuiziranje posameznih delov telesa. *Veliko knjigo o živalskih mladičkih* bi lahko razumeli kot njeno nadaljevanje. Ponuja razumljivo in preprosto, a točno primerjalno analizo psiho-fizičnega razvoja živali (od zaploditve, preko rojstva in odraščanja do prihoda nove generacije), predvsem na podlagi primerjave s človekom. Predstavljene so različne oblike skrbi za mladiče (od želv, ki so same od valitve jajc naprej, pa do delfinov, ki si pri skrbi za mladiče pomagajo), oblikovanje obnašanja v skupinah, učenje preživetja v okolju itn. Primerjava različnih sistemov s sorodnimi funkcijami pri različnih živalih – npr. kako svet (oz. v danem primeru travnik z zajcem) vidimo mi, kako pa orel, bik ali čebela – omogoča lažje razumevanje in je hkrati dobra podlaga za vsakodnevno urjenje spretnosti opazovanja, primerjanja in razumevanja fenomenov in procesov v naravi. Zaradi dodelanega pristopa sta obe knjigi primerni že za najmlajše bralce (interaktivnost in estetskost zagotovita privlačnost, razbit tekst pa omogoča postopno branje), hkrati pa ponujata kompleksno bazo znanja, ki je na nivoju večine enciklopedij za starejše otroke. Odpiranje problemskih vprašanj, smiselno vpetih v otrokov vsakdan in podkrepljenih z vizualnimi dražljaji, spodbuja otrokovo nadaljnje razmišljanje in omogoča dialog. (Lavrenčič Vrabec & Mlakar 2010)

Rainer Köthe: *Astronomija: preproste razlage*

Köthejeva *Astronomija* postopoma in z različnih zornih kotov predstavlja koncepte, s katerimi se ukvarja astronomija. Avtor prepleta razlage, faktografijo, bogato slikovno gradivo in praktične napotke ter stopnjuje daljnosežnost in težo razlage. V prvem delu je predstavljeno naše osončje – po vzorcu mladinskih enciklopedij: s krajšimi teksti, vezanimi na slike, ter s številkami (oddaljenost od Zemlje in Sonca, premer in masa v primerjavi z Zemljo itn.) in zanimivostmi v okvirčkih, pri čemer se v rdečih »ste že vedeli« okvirčkih, za razliko od povprečnih knjig, ki se poslužujejo tega formata, zares nahajajo smiselni, zanimivi in pogosto neznani podatki (npr. vpliv Lune na stabilnost Zemlje in ustvarjanje pogojev za razvoj inteligentnega življenja na njej). V naslednjih dveh poglavjih avtor razloži osnovne pojme in procese ter predstavi dejstva, povezana z zvezdami in vesoljem, pri čemer se dotakne celo tem, kakršni sta dogodkovni horizont črnih lukenj in ukrivljanje prostora-časa. Razlage so smiselno poenostavljene in točne, hkrati pa razbiti tekst omogoča izpuščanje podatkov, ki so za mladega bralca morda še pretežki, in naknadno dopolnjevanje ob naslednjih branjih. Posebno težo pa dajeta knjigi predvsem naslednji poglavji: najprej predstavitev različnih načinov raziskovanja vesolja, ki ob koncu postreže tudi z izjemno dobrodošlo ločitvijo znanosti in kvaziznanosti; nato pa poglavje z napotki za samostojno opazovanje. Po letnih časih so predstavljene

zvezdne karte, skupaj s praktičnimi in razumljivi nasveti za opazovanje. Originalno izdajo smiselno dopolnjuje slovenski dodatek, ki ponuja konkretne podatke za mladega ljubiteljskega astronoma v Sloveniji, ki bi se rad vključil v katero izmed skupin in si ogledal v knjigi predstavljene skrivnosti vesolja.

Zbirka Pustolovec (John A. Long: *Dinozavri*, John Seidensticker & Susan Lumpkin: *Plenilci*, Philip Dixon: *Vitezi* in *Gradovi*, Joyce A. Tydesley: *Egipt*, Alan Dyer: *Vesolje*)

Zbirka Pustolovec nadaljujejo tradicijo »klasičnih« mladinskih enciklopedij – v posameznih delih je vsakič predstavljena po ena, med mladimi bralci že preizkušeno priljubljena tematika, z veliko slikovnega gradiva, na katerega se naslanja tudi tekst. A Pustolovca kvaliteta predstavitve nedvomno ločuje od poplave tovrstnih zbirk. Vse knjige so razdeljene na dela »pregledno« in »natančno«, tako da dobi bralec tako širši pregled kot nekatere posamezne zanimivosti, ki jih posledično lažje postavi v kontekst. Vsak del zaključuje slovarček »strokovnih« izrazov, ki so smiselno izbrani in jasno razloženi. Največja prednost zbirke je poudarek na razumevanju, ki nadomešča zgolj faktografijo – v posameznih izdajah je na primer razloženo, zakaj so se posamezni deli dinozavrov ohranili vse do danes, zakaj je za ravnovesje v naravi pomembno razmerje med plenilci in rastlinojedci, kaj in zakaj je povzročilo zaton viteške kulture itn. Bogato slikovno gradivo naredi zbirko privlačno, hkrati pa ni samo sebi namen, saj je primerno povezano z besedilom, je jasno in nazorno; dobrodošle so predvsem razumljive in barvite sheme, kakršna je na primer časovni trak razvoja dinozavrov.

5 Na preseku beletristike in leposlovja

Poseben primer, ki mu je smiselno posvetiti posebno pozornost, pa so knjige na meji obeh glavnih skupin otroške in mladinske literature, nekakšni hibridi med beletristiko in poučno literaturo. Te pravzaprav radikalno nadaljujejo lastnosti žanra poučne literature vse do skrajne meje: poučni elementi so z estetskimi oz. leposlovnimi povsem prepleteni. Tovrstna literatura tako predstavlja velik zalogaj za avtorja, o čemer priča tudi podatek, da so dobri »hibridi« skorajda praviloma pisani v paru; ob uspeli kombinaciji zagotavljajo kakovosten bralski užitek ter komercialno uspešnost. Nedvomno je tovrstna literatura še posebej zanimiva (in hkrati zaradi svoje specifičnosti, dvostranskosti zahtevna) tudi za literarne kritike. Po vzoru prejšnjega podpoglavja si bomo njene specifične, prednosti in posrečene prijeme pogledali na primeru dveh uspešnih tovrstnih projektov – serije o Juretu in vesolju Stephena in Lucy Hawking ter serije »zakajev« Lile Prap, ki je vseskozi nastajala v sodelovanju s posameznimi strokovnjaki za obravnavana področja.

Lucy in Stephen Hawking: *Jure in skrivnosti vesolja* + *Jure in zakladi vesolja*

Avtorja poskušata preko zabavne pustolovščine otrokom približati svet znanosti sodobne fizike in kozmologije. V zgodbo o Juretu in Anici ter njunih pustolovščinah v vesolju, ki jih omogoči super računalnik Kozmos, so kot »Kozmosove slikovne datoteke« vložene informacije o vesolju, pospremljene z bogatim slikovnim materialom. Fizikalni in kozmološki elementi so predstavljeni privlačno in razumljivo, hkrati pa ne pretirano poenostavljeno. Svet znanosti je tako otrokom približan na

kompleksen način, pri čemer v ospredju ni (le) gola faktografija, temveč tudi oblika sodobnega sistema znanosti. Za razplet je tako ključna tudi povsem teoretična in v svetu znanosti delno sprejeta Hawkingova ideja o ohranitvi informacij elementov, potegnjenih v črno luknjo. Sam projekt avtorjev je strnjen v zaključku Juretovega referata, ki izpostavi fiziko kot vsem dostopen ključ do znanja o našem izjemnem vesolju in tako hkrati glavno podlago rešitve okoljske problematike. Drugi del tako na ravni fabule kot na ravni inovativno vpetih poučnih elementov ni ponovitev, temveč smiselna in dobrodošla nadgradnja. Hawkingovi pogledi na znanost so tokrat dopolnjeni s pogledi njegovih kolegov iz svetovne znanstvene elite, kar avtorja spretno utemeljita z motivom vodnika po vesolju, ki nastane kot zbornik odgovorov na vedeželjna Juretova vprašanja z znanstvene zabave v maskah. S tem Hawking ne le razširi horizont podajane znanja, ampak tudi poudari eno od bistvenih značilnosti sodobne znanosti – sodelovanje in izmenjavanje idej. Dober projekt popularizacije znanosti, ki izkoristi povprečno, a v delo prepričljivo vpeto zgodbo, za inovativno predstavitev poučnih elementov. (Lavrenčič Vrabec & Mlakar 2010, Lavrenčič Vrabec & Mlakar 2009)

Lila Prap: *Zakaj?, Dinosauri!?, Pasji zakaji*

Domišljene in inovativne slikanice prepletajo prepoznavne slike živali s komičnimi domislicami in »pravimi« odgovori na vprašanja. Vsaka od knjig ima svoj koncept, hkrati pa vse nosijo značilen avtorčin pečat, tako v ilustracijah kot v postavitvi teksta. Čeprav gre v prvi vrsti za slikanice, je tudi izobraževalni del premišljen, točen in dobro razložen, avtorica pa ga je zapisala v sodelovanju s posameznimi strokovnjaki z obravnavanih področij. Premišljena razdrobitev in ureditev besedila omogoči, da se otroci (ali pa tisti, ki otrokom knjigo berejo) sami odločijo za količino znanja, ki jih na določeni starostni stopnji ali v danem trenutku zanima oz. je zanje še obvladljiva. Knjige združujejo otrokom razumljivo komičnost, kakovostno ilustracijo in konceptualno domišljen ter dobro razložen izobraževalni del.

6 Zaključek

Poučne otroške in mladinske knjige predstavljajo specifičen in hkrati manj izpostavljen del otroške in mladinske literature, katere kritičen pretres in analiza sta že sama po sebi v večini javnih medijev mnogo manj prisotna in odmevna kot kritike, analize in recenzije literature za odrasle, čeprav je kakovostno vodenje in svetovanje mladim bralcem, ki so hkrati »vseživljenjski strastni bralci v nastajanju«, še toliko bolj pomembno.

Kompleksna analiza poučnih del za otroke in mladino zahteva tako prepoznanje specifik, ki jih je potrebno upoštevati pri kritičnih ocenah kvalitete, kot obravnavo v kontekstu celotnega spektra otroške in mladinske literature, ki omogoča kompleksnejši ocenjevalni aparat in lažje prepoznanje ter presojanje o elementih, ki so skupni celotni produkciji za otroke in mladino ali celo literaturi nasploh.

Prav tej dvojnosti pristopa sledi tudi pričujoča razprava. Po eni strani že sama statistika kaže, da večjih razlik v kvaliteti leposlovnih in poučnih del ni, v zadnjih letih se ohranja tudi kvantitativno razmerje med izdajami obeh vrst. Hkrati mora kakovostna poučna literatura zadostiti kriterijem, ki jim sledi tudi kakovostna beletristika: od slovnične pravilnosti jezika, primerne sloga (jasnost, natančnost

in živost besedila), ustreznega oz. točnega prevoda, do posrečene osnovne ideje, ki mora biti hkrati inovativna ter koherentna – kompleksna in delujoča kot celota – pri čemer sta pomembna tako kakovost ilustracij in ostalega, tekst dopolnjujočega materiala kot njihova postavitev.

Po drugi strani pa so v okviru poučne literature poudarki na nekaterih elementih nedvomno specifični: točnost in razumljivost izrazja sta bistveni, medtem ko je lažje kot v beletristiki pogrešati manjši primankljaj v izdelanosti, bogastvu in inovativnosti sloga. Izreden poudarek pa je na razumljivosti in razsežnosti razlag. Seveda tudi dobra beletristika zahteva koherentno in smiselno zgodbo, a je ta mnogo bolj prepletena z ostalimi elementi in jo je težje izpostaviti kot izstopajoči manko. V izdajah poučnih knjig za mladino je specifičen tudi pomen slikovnega gradiva in njegova postavitev v »dialogu« s tekstom, s tem problemom se sicer v nekoliko drugačnem kontekstu srečujemo tudi pri slikanicah.

»Nove« nevarnosti, s katerimi se spopadata poučna otroška in mladinska literatura ter leposlovje za otroke in mladino, so v bistvu zelo podobne: razmah in komercializacija trga prinašata izjemno povečano število knjig, trg ne ponuja kvalitetnega sita, potrošnik pa pogosto nima trdnega in priročnega sistema, ki bi mu pomagal pri odločitvi. Sistematična, kompleksna in sprotna (kritična) analiza, morda povezana z nagrajevalnim sistemom, kakršnega poznamo na področju beletristike, bi lahko takšno stanje vsaj delno spremenila.

Literatura

Anne Sophie du Bouëtiez, 2009: *Dalaka: glasbeno popotovanje v zahodno Afriko*. Ljubljana: Otroška knjiga OKA.

Bill Bryson, 2010: *Čisto kratka zgodovina vsega*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Laure Cambornac & Françoise de Guibert (ur.), 2009: *Kako? Larousse za otroke*. Radovljica: Didakta.

Miro Cerar, 2009: *Kako sem otrokm razložil demokracijo*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Philip Dixon, 2010: *Vitezi in gradovi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Alan Dyer, 2010: *Vesolje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Dominique Enright & Guy Macdonald, 2009: *Knjiga za fante, kako boš v vsem najboljši*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Juliana Foster, 2009: *Knjiga za punce: Kako boš v vsem najboljša*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Lucy & Stephen Hawking, 2009: *Jure in zakladi vesolja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Lucy & Stephen Hawking, 2008: *Jure in skrivnosti vesolja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Pascale Hedelin, 2007, 2009, 2010: *Moje zanimivo telo*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.

Pascale Hedelin, 2010: *Velika knjiga o živalskih mladičkih*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.

Polonca Kovač, 2009: *Zelišča male čarovnice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Rainer Köthe, 2010: *Astronomija: preproste razlage: planeti, zvezde, galaksije, spektakularno potovanje skozi vesolje*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.

- Darja Lavrenčič Vrabec & Ida Mlakar (ur.), 2010: *Priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2010, Pregled knjižne produkcije za mladino 2009*. Ljubljana: Mestna knjižnica Ljubljana.
- Darja Lavrenčič Vrabec & Ida Mlakar (ur.), 2009: *Priročnik za branje kakovostnih mladinskih knjig 2009, Pregled knjižne produkcije za mladino 2008*. Ljubljana: Mestna knjižnica Ljubljana.
- Isabelle Lebrat, 2009: *Popotni dnevnik Roxane Vernet - Senegal*. Ljubljana: Otroška knjiga OKA.
- John A. Long, 2010: *Dinozavri*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Daniel Loxton, 2010: *Evolucija: [kako smo nastali mi in vsa živa bitja]*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- Steve Parker, 2010: *Planet Zemlja*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Lila Prap, 2010: *Pasji Zakaji*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Lila Prap, 2009, 2010: *Dinozavri?!.* Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Lila Prap, 2002, 2010, 2011: *Zakaj?.* Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Anita vaan Saan, 2009: *101 poskus z vodo*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- John Seidensticker & Susan Lumpkin, 2010: *Plenilci*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Pernilla Stafelt, 2009: *Knjiga o ljubezni*. Radovljica: Didakta.
- Pernilla Stafelt, 2009: *Knjiga o smrti*. Radovljica: Didakta.
- Charles Percy Snow, 1960: *The Two Cultures*. Cambridge: University Press
- Suzana Perez Testor et. al., 2010: *Glasba za otroke*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- Joyce A. Tydesley, 2010: *Egipt*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Jennifer Ward, 2009: *Gozd podnevi, gozd ponoči*. Tržič: Avrora.